

الگوی همزیستی مسالمت‌آمیز با مخالفان بر اساس سبک زندگی اسلامی

سید محمد امام*
سید محمدرضا امام**
محمد مهدی کریمی نیا***
محمد حسین بیاتی****

چکیده

امروزه با توجه به گسترش روابط بشری ضرورت آشنایی با الگوی همزیستی مسالمت‌آمیز با مخالفان بیشتر احساس می‌گردد. پس از تحقیق در منابع دینی در می‌یابیم که الگوی رفتاری همزیستی مسالمت‌آمیز با مخالفان دینی بر اساس اطاعت نکردن و نپذیرفتن سلطه مخالفان دینی و محرم راز قرار ندادن آن‌ها است و همچنین نهی از تشبّه به مخالفان دینی و عدم شرکت در مراسم آنان و نهی از آغاز سلام کردن به آنان است.

کفار حربی با توجه به عناد و دشمنی با مسلمانان، مانعی را ایجاد کرده‌اند که نمی‌توان با آنان همزیستی مسالمت‌آمیز داشت ولی با این وجود از نظر اسلام، در مواجهه با آنان باید اصول اخلاقی رعایت گردد؛ از جمله اینکه حتی در جنگ با آنان نباید آب را بر آنان بست و به کودکان و سالخورده‌گان تعرض نمود. الگوی رفتاری همزیستی مسالمت‌آمیز با مخالفان مذهبی بر اساس پذیرش اسلام ظاهری و رفتار مسالمت‌آمیز با آنان و کتمان اسرار از مخالفان می‌باشد. در این تحقیق از روش توصیفی-تحلیلی استفاده شده و در گردآوری اطلاعات نیز از روش کتابخانه‌ای بهره جسته‌ایم.

واژگان کلیدی: همزیستی مسالمت‌آمیز، سبک زندگی اسلامی، مخالفان دینی، کفار حربی.

* دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه عدالت، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

mohammad.em61@yahoo.com

** دانشیار بازنشسته گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات، دانشگاه تهران، تهران، ایران

mremam@ut.ac.ir

*** استادیار دانشکده علوم قرآنی، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران

kariminia@quran.ac.ir

**** استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی و رئیس دانشگاه عدالت، تهران، ایران

bayati@edalat.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۲۰

مقدمه

مراد از سبک زندگی اسلامی، مجموعه‌ای از آموزه‌های اسلام در عرصه زندگی است که بر اساس آن، معیار رفتار پیروان این دین آسمانی باید مبتنی بر آموزه‌های الهی اسلام باشد. اگرچه جهان امروز به سمت جنگ افروزی و پیکار پیش می‌رود و نقش دولت‌های اسلامی در جنگ افروزی‌ها پررنگ و برجسته است؛ با این وجود آموزه‌های اسلام مبتنی بر صلح و همزیستی مسالمت‌آمیز با مخالفان دینی غیرمعاند با رعایت اقتدار اسلامی است.

این تحقیق درصدد بیان نحوه سبک زندگی اسلامی در مواجهه با مخالفان دینی و مخالفان مذهبی است. اگر اثبات شود که اسلام دستور به همزیستی مسالمت‌آمیز با مخالفان دینی می‌دهد، آن‌گاه به طریق اولی ثابت می‌شود که رفتار مسلمانان که اسلام آنها را برادر یکدیگر و امت واحده می‌خواند، باید بر اساس برادری و همزیستی مسالمت‌آمیز باشد. مسأله‌ای که متأسفانه امروزه کمتر شاهد آن هستیم و حمله دولت عربستان به یمن و کشتار افراد بی‌دفاع در عراق و افغانستان با گلوله‌های گروه‌های افراطی مسلمان و بیش از همه این وقایع جنگ هشت‌ساله دولت بعث عراق علیه جمهوری اسلامی ایران و حمله این دولت به کشور کویت همگی شبیه جنگ طلبی تعالیم اسلام را در اذهان مطرح کرده است. ولی معیار قضاوت باید رفتار پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و آموزه‌های دین اسلام باشد نه مسلمانان افراطی جنگ طلب.

۱) مفهوم شناسی

الف) همزیستی

همزیستی در لغت به معنای با هم زیستن است، همچنین زندگی دو تن یا دو گروه در حالی که شاید مناسب یکدیگر نباشند از معانی همزیستی است (دهخدا ۱۳۵۲، ۴۴، ۲۸۷)، همچنین همزیستی در لغت به فعالیت‌های حیاتی و مراوده و ادامه دادن و اشتراک دو گیاه در زندگی معنا شده است (معین ۱۳۸۶، ۴، ۳۵۸۲). از دیگر معانی لغوی همزیستی، با هم زندگی کردن، زندگانی مردم دو کشور با کمک‌های اقتصادی و سیاسی به همدیگر است (عمید ۱۳۵۳، ۲، ۱۱۲۱). یکی از اصطلاحاتی که در زبان عربی و در فرهنگ دینی قرابت فراوانی با همزیستی مسالمت‌آمیز دارد «حسن المعاشرة» است، چنان‌که در کتاب «العشرة» اصول کافی که آخرین بخش از این کتاب است، بابی وجود دارد تحت عنوان «باب حسن المعاشرة» که اهمیت آن را در فرهنگ دینی نشان می‌دهد.

ب) سبک زندگی

سبک زندگی را می‌توان به مجموعه‌ای نسبتاً جامع از عملکردهایی تعبیر کرد که فرد آن را به کار می‌گیرد؛ زیرا رفتارهای فرد نه تنها بیانگر نیازهای اوست؛ بلکه روایت خاصی از اندیشه و هویت شخصی او دارد (فعالی ۱۳۹۶، ۲۵). نخستین بار ماکس وبر اصطلاح «سبک زندگی» را به کار برد و آن را قالبی اجتماعی می‌دانست که اعتبار اجتماعی یک گروه منزلتی^۱ را نمایان می‌سازد (لوئیجی برزانو و کارلو جنوا ۱۳۹۹، ۷۷). پس از وبر افراد مختلفی در تعریف و تبیین سبک زندگی مطالبی را بیان کرده‌اند. هنری استین معتقد است که افراد از بدو تولد تا هنگام مرگ با مسائل، فرصت‌ها و مشکلاتی روبرو می‌شوند. انسان در برابر این موقعیت‌های گوناگون زندگی، پاسخ‌ها و کنش‌ها و واکنش‌های متفاوتی دارند که تأثیری بسیار قوی و ماندگار بر او می‌گذارند و نحوه نگرش انسان را به هر آنچه از کودکی تا پیری پیش می‌آید، تعیین می‌کند. (کاویانی ۱۳۹۱، ۶۹).

هریک از صاحب‌نظران، تعریفی را از منظر خود، از سبک زندگی ارائه داده‌اند. در مجموع می‌توان تعاریف موجود را به دو گروه کلی تقسیم کرد و از رهگذر مرور آنها به نتایجی رسید. گروه اول مجموعه تعاریفی هستند که سبک زندگی را از جنس رفتار می‌دانند و ارزش‌ها، نگرش‌ها و جهت‌گیری‌های ذهنی افراد را از دایره این مفهوم بیرون می‌گذارند. رویکرد دوم، ارزش‌ها و نگرش‌ها را نیز بخشی از سبک زندگی می‌داند (فاضلی ۱۳۸۲، ۶۷). مراد از سبک زندگی در این مقاله رویکرد دوم است.

می‌توان بر اساس این رویکرد و همچنین بر اساس نگاه اندیشمندان جهان نسبت به سبک زندگی و نیز با نظر به منابع و متون اسلامی تعریفی را از سبک زندگی به این صورت ارائه کرد:

سبک زندگی مجموعه‌ای از الگوهای رفتاری نسبتاً پایدار جهت نیل به هدف است که از بینش‌های دینی و ارزش‌های الهی متأثر بوده، به صورت عینی و در متن زندگی تجلی می‌یابد (فعالی ۱۳۹۶، ۱۳۲).

ج) الگو

الگو معمولاً به نمونه کوچکی از یک شیء بزرگ یا مجموعه محدودی از اشیای بی‌شمار گفته می‌شود که ویژگی‌های مهم و اصلی آن شیء بزرگ یا اشیاء را داشته باشد (شعبانی ۱۳۸۵، ۲۱۸). الگو به معنای اسوه و قدوه آمده است. اسوه حالتی است که انسان هنگام پیروی از غیر، پیدا می‌کند و در واقع همان تأسی و اقتدار کردن است (راغب اصفهانی ۱۴۳۰، ۱۸). با این تفاوت که اسوه و قدوه عمدتاً ناظر به الگوهای انسانی است و بیشتر درباره تربیت و تقویت ابعاد اخلاقی، رفتاری و شناختی انسان به کار می‌رود؛ اما الگو علاوه بر آنچه ذکر شد، به معنای طرح، مدل و نمونه نیز آمده و در فرهنگ‌های لغت نیز بدان‌ها اشاره شده است.

1. Stratus group

همان طور که می دانیم، این موضوعات اغلب در مسائل آموزشی و یادگیری کاربرد دارند (شعبانی، همان). بنابراین بهتر است الگورا به معنای سرمشق در نظر بگیریم، نه اسوه و قدوه؛ زیرا واژه الگواعم از اسوه و قدوه است و در مقایسه با این دو واژه از وسعت معنایی بیشتری برخوردار است (امام ۱۳۹۷، ۲۳).

۲) الگوی رفتاری همزیستی مسالمت آمیز با مخالفان دینی

همزیستی مسالمت آمیز با مخالفان دینی، در سبک زندگی اسلامی دارای حد و مرزهایی است که باید رعایت شوند تا همزیستی مسالمت آمیز با مخالفان دینی که اصطلاح کفار به آنان تلقی می گردد، موجب خواری مسلمانان نشود؛ زیرا دین اسلام، همواره به عزت و سربلندی مسلمانان تأکید دارد. با توجه به این مطلب مهم، همزیستی مسالمت آمیز با مخالفان دینی مشروط به اموری است که باید مسلمانان رعایت کنند و در قرآن به وضوح به آن ها اشاره شده است که به شرح زیر می باشند:

الف) عدم اطاعت از کفار

آیاتی در قرآن وجود دارند که مسلمانان را از پیروی کردن از کافران نهی نموده است که برخی از آن ها اشاره می گردد:

ای پیامبر، از خدا پروا بدار و کافران و منافقان را فرمان مبر، که خدا همواره دانای حکیم است (احزاب، ۱).

قرآن کریم، نتیجه پیروی از کافران را گمراهی و ارتداد می داند و می فرماید:

ای کسانی که ایمان آورده اید، اگر از فرقه ای از اهل کتاب فرمان برید، شما را پس از ایمانتان به حال کفر برمی گردانند (آل عمران، ۱۰۰).

خداوند متعال همچنین در آیه دیگری در این رابطه می فرماید:

ای کسانی که ایمان آورده اید، اگر از کسانی که کفر ورزیده اند اطاعت کنید، شما را از عقیده تان باز می گردانند و زیان کار خواهید گشت (آل عمران، ۱۴۹).

ب) نپذیرفتن سلطه کفار

خداوند متعال در قرآن کریم، هرگونه سبیل و سلطه کافران بر مسلمانان را مردود دانسته است و در این خصوص می فرماید:

و خداوند هرگز بر [زبان] مؤمنان، برای کافران راه [تسلطی] قرار نداده است (نساء، ۱۴۱).

نباید به بهانه اینکه اسلام دین همزیستی و مسالمت‌آمیز است، سلطه و برتری کفار را پذیرفت و تحت فرمان آن‌ها قرار گرفت. از آنجا که کلمه سبیل در این آیه نکره در سیاق نفی است و معنی عموم را می‌رساند، از آیه استفاده می‌شود که کافران نه تنها از نظر منطق بلکه از نظر نظامی و سیاسی و فرهنگی و اقتصادی و خلاصه از هیچ نظر بر مؤمنان سلطه نخواهند داشت. اگر پیروزی آنها را بر مسلمانان در میدان‌های مختلف با چشم خود می‌بینیم به خاطر آن است که بسیاری از مسلمانان، مؤمنان واقعی نیستند و راه و رسم ایمان و وظائف و مسئولیت‌ها و رسالت‌های خویش را به کلی فراموش کرده‌اند که نه خبری از اتحاد و اخوت اسلامی میان آنان است و نه جهاد به معنی واقعی کلمه انجام می‌دهند و نه علم و آگاهی لازم را دارند که اسلام آن را از لحظه تولد تا لحظه مرگ بر همه لازم شمرده است و چون چنانند طبیعتاً چنینند! جمعی از فقهاء در مسائل مختلف به این آیه برای عدم تسلط کفار بر مؤمنان از نظر حقوقی و حکمی استدلال کرده‌اند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۱۷۶-۱۷۵).

در آیاتی به علل دوستی نکردن با کفار و مشرکان اشاره می‌نماید. برخی از آیاتی که در این باره نازل شده، به شرح زیر می‌باشد:

نه کسانی که از اهل کتاب کافر شده‌اند، و نه مشرکان [هیچ کدام] دوست نمی‌دارند خیری از جانب پروردگارتان بر شما فرود آید، با آنکه خدا هر که را خواهد به رحمت خود اختصاص دهد، و خدا دارای فزون‌بخشی عظیم است (بقره، ۱۰۵).

بسیاری از اهل کتاب - پس از اینکه حق برایشان آشکار شد - از روی حسدی که در وجودشان بود، آرزو می‌کردند که شما را، بعد از ایمانتان، کافر گردانند. پس عفو کنید و درگذرید، تا خدا فرمان خویش را بیاورد، که خدا بر هر کاری تواناست (بقره، ۱۰۹).

همان گونه که خودشان کافر شده‌اند، آرزو دارند [که شما نیز] کافر شوید، تا با هم برابر باشید. پس زنه‌ار، از میان ایشان برای خود، دوستانی اختیار مکنید تا آنکه در راه خدا هجرت کنند (نساء، ۸۹).

گفتنی است که همواره مسئولان کشور ما از اول انقلاب به این مطلب توجه داشته و دارند که در عین رابطه با کشورهای بیگانه، تحت سلطه کشورهای دیگر نباشند. مفاهیمی همچون «نه شرقی، نه غربی» به این معنا اشاره می‌کند و استکبارستیزی جمهوری اسلامی را نشان می‌دهد. مهم‌ترین علت قطع رابطه ایران با آمریکا، التزام جمهوری اسلامی ایران به نفی سلطه استکباری آمریکا است؛ لذا ارتباط ایران با کشورهای غیرمسلمان و قدرتمندی همچون روسیه، چین و حتی اروپا به معنای پذیرش سلطه آن‌ها نیست (امام ۱۳۹۷، ۷۱).

ج) محرم راز قرار ندادن کافران

قرآن به مسلمانان دستور می‌دهد که هیچ‌گاه کافرانی را که با آن‌ها در صلح زندگی می‌کنند، محرم اسرار خود قرار ندهند و مسائل مهم اجتماعی و سیاسی مسلمانان باید از کفار پوشیده باشد. خداوند متعال در این باره می‌فرماید:

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از غیر خودتان، [دوست و] همراز مگیرید. [آنان] از هیچ نابکاری در حق شما کوتاهی نمی‌ورزند. آرزو دارند که در رنج بیفتید. دشمنی از لحن و سخنشان آشکار است؛ و آنچه سینه‌هایشان نهان می‌دارد، بزرگتر است. در حقیقت، ما نشانه‌های دشمنی آنان را برای شما بیان کردیم، اگر تعقل کنید (آل عمران، ۱۱۸).

در عصر کنونی نیز سبک زندگی مسلمانان باید به گونه‌ای تنظیم گردد که هیچ‌گاه بیگانگان را محرم اسرار خویش قرار ندهند و اهمیت این امر برای دولتمردان اسلامی بیشتر از عموم مسلمانان است.

د) نهی از تشبّه به مخالفان دینی

رسول خدا ﷺ فرمود:

شارب (سبیل) خود را کوتاه کنید و ریش خود را کوتاه نکنید و خود را شبیه یهود نسازید^۱ (صدوق ۱۴۱۳، ۱، ۱۳۰).

ه) پرهیز از مشارکت در مراسم مخالفان دینی

پیامبر اکرم ﷺ در حدیثی پیرامون مخالفان دینی فرمود:

در تشییع جنازه آنان حاضر نشوید^۲ (قطب الدین راوندی ۱۴۰۷، ۲۲۷).

این نهی به جهت پیشگیری از تأثیر فرهنگ و اعتقادات مخالفان دینی بر مسلمانان است (جوادی آملی ۱۳۹۲، ۳۱۴).

و) نهی از آغاز سلام به مخالفان دینی

امیرمؤمنان علی عَلَيْهِ السَّلَام در روایتی فرمود:

در دیدار با اهل کتاب آغاز به سلام نکنید و هرگاه آنان به شما سلام کردند در پاسخ بگوئید: و علیکم^۳ (کلینی رازی ۱۴۰۷، ۲، ۶۴۹).

۱. حُقُوا السَّوَابَ وَأَعْفُوا اللَّيْحَى وَلَا تَشَبَّهُوا بِالْيَهُودِ.

۲. وَلَا تَشْيِعُوا جَنَائِزَهُمْ.

۳. لَا تَبْدُءُوا أَهْلَ الْكِتَابِ بِالسَّلَامِ، وَإِذَا سَلَّمُوا عَلَيْكُمْ فَقُولُوا: وَ عَلَيْكُمْ.

۳) بررسی همزیستی مسالمت‌آمیز با مخالفان دینی حربی و غیرحربی از منظر اسلام

کافر حربی، برخلاف کافر اهل کتاب (غیر حربی) که می‌تواند با قرارداد ذمه در کشورهای اسلامی زندگی کند، هیچ‌گونه ارتباطی با دولت اسلامی ندارد؛ یعنی نه او حقوقی در برابر دولت دارد و نه دولت حقوقی در برابر او دارد و ورود وی به کشور اسلامی ممنوع است. توصیه قرآن به مسلمانان درباره دوستی نکردن با کافران و اعمال رفتاری خصمانه با آنان به دلیل مقابله به مثل با آن‌هاست؛ چون وی در حال جنگ یا در صدد جنگ با مسلمانان است (امام ۱۳۹۷، ۱۵۴).

در ادامه به دو نمونه از دستورهای قرآن مبنی بر برخورد شدید با چنین کفاری اشاره می‌کنیم:

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، دشمن من و دشمن خودتان را به دوستی برگیرید (ممتحنه، ۱).

در سوره ممتحنه دو آیه وجود دارد در اولین آنها دستور به نیکی و رعایت عدالت در مورد کافران اهل کتاب است که ستیزی با مسلمانان ندارند. و در دومین آنها دستور به عدم دوستی با دشمنان - یا همان کفار حربی - می‌دهد:

[اما] خدا شما را از کسانی که در [کار] دین با شما نجنگیده و شما را از دیارتان بیرون نکرده‌اند، باز نمی‌دارد که با آنان نیکی کنید و با ایشان عدالت ورزید، زیرا خدا دادگران را دوست می‌دارد. فقط خدا شما را از دوستی با کسانی باز می‌دارد که در [کار] دین با شما جنگ کرده و شما را از خانه‌هایتان بیرون رانده و در بیرون‌راندنتان با یکدیگر هم‌پشتی کرده‌اند. و هرکس آنان را به دوستی گیرد، آنان همان ستمگرانند (ممتحنه، ۹-۸).

با دقت در این آیات علت تفاوت برخورد با کافران اهل کتاب غیرحربی و کافران حربی روشن می‌گردد؛ زیرا کافران اهل کتاب غیرحربی در مقابل مسلمانان، عناد و دشمنی اظهار نکردند؛ بنابراین از نظر اسلام سزاوار است که مسلمانان با آنان نیکی و محبت نمایند و چه بسا این رفتار اخلاقی موجب جلب آنها به دین اسلام شود؛ اما کافران حربی چون خودشان به مسلمانان ظلم کردند و با پیکار کردن با مسلمانان و بیرون‌راندن آنان از خانه‌هایشان و همچنین کمک به کسانی که قصد بیرون‌راندن مسلمانان از شهر و دیارشان را داشتند، عداوت خود را به طور علنی با مسلمانان آشکار کردند، سزاوار هیچ‌گونه دوستی و محبت از جانب مسلمانان نیستند و در هنگام جنگ با مسلمانان، اسیران آن‌ها به بردگی گرفته می‌شوند.

با این وجود، اسلام اصول اخلاقی بسیار والایی دارد که به موجب آن، حقوقی را برای کافران حربی قائل شده است. برخی از این دستورات اسلام که به اصطلاح بشر دوستانه است عبارت‌اند از: سیراب کردن انسان‌ها هر چند که کافر حربی باشند، چنان‌که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

فرونشاندن حرارت هر کبد سوزانی دارای اجر و پاداش است (مجلسی ۱۴۰۳، ۷۱، ۳۶۹).

همچنین در ارتباط با وفای به عهد، نیکی به پدر و مادر، دادن نفقه به افراد واجب النفقه، ادای امانت، ردّ ودیعه و صدها مورد از این قبیل، به رفتار نیک با همه افراد توصیه شده است. کافرانی که در جنگ با مسلمانان هستند نیز حقوقی ویژه دارند که «حقوق در جنگ» نامیده می‌شود و در فقه اسلامی در این خصوص بحث مفصلی شده است (شریعتی ۱۳۸۱، ۲۹-۲۸). دین اسلام از آغاز ظهور، بیش از سایر ادیان به وظیفه دنیایی خود آگاه بود. با توجه به اینکه فقط اسلام به تأسیس نظام اجتماعی مبتنی بر اخلاق اهتمام ورزیده؛ لذا این دین، به حق، دین سیاسی-اجتماعی به شمار آمده است.

شریعت، رفتار مذهبی فرد را به گونه‌ای تنظیم می‌کند که سعادت فرد از طریق سعادت اجتماعی او تأمین شود به همین دلیل نظام جامع شریعت، هم شامل تکالیف فردی انسان در برابر خداوند است (عبادات) و هم در برگیرنده وظایف و مسئولیت‌های اجتماعی انسان (معاملات). نظام سیاسی-اجتماعی باید در عبادت، در تجارت و در تمام صحنه‌های تعامل در زندگی انسان رعایت شود (ر.ک: ساشادینا ۱۳۸۶، ۶۶ و ۶۷).

پیامبر اکرم ﷺ پس از تشکیل حکومت در مدینه با مخالفان معاندی مواجه شد که نبردهایی را با مسلمانان داشتند. ایشان طی نبرد با آنان، دستوراتی را به مسلمانان داد که نتیجه آن، دور شدن از جرائم جنگی و رعایت حقوق بشردوستانه بوده است. برخی از دستورات حضرت در این رابطه عبارت‌اند از: پرهیز از آغاز جنگ (باقری و محمدی بخش ۱۳۹۲، ۱۱۴)، عدم توسل به روش‌های بی‌رحمانه در جنگ، عدم کشتار زنان، کودکان و سالخورده‌گان و عدم تخریب بناها و ساختمان‌های مسکونی و همچنین قطع کردن درخت و غرق نکردن نخل از جمله دستوره‌های اخلاقی پیامبر رحمت است که مسلمانان ملزم به رعایت آن می‌باشند (ر.ک: واقدی ۱۴۰۹، ۷۵۸-۷۵۷). همچنین پیامبر از مسموم کردن آب شرب مشرکان نهی فرمودند (ابن ابی‌جمهور ۱۴۰۵، ۳، ۱۸۶).

حضرت محمد ﷺ بعد از اینکه برای حفظ جان خویش از شر مشرکان مجبور به ترک مکه شد و سال‌ها دور از دیار خویش زندگی نمود، در هنگام بازگشت قدرتمندانه به شهر مکه و پس از فتح این شهر نه تنها کشتار جمعی مشرکان مکه را روا ندانست؛ بلکه با جمله «اذهبوا فانتم الطلقاء» اعلان عفو عمومی کرد (ابن هشام ۱۳۸۳، ۴، ۵۱).

در عهدنامه حضرت با مسیحیان نجران تصریح شده که به آنان هیچ اهانتی نخواهد شد (نوری طبرسی ۱۴۰۸، ۱۱، ۱۳۴-۱۳۳) و اگر کلیسای آن‌ها به بازسازی نیاز داشته باشد، مسلمانان باید به آن‌ها کمک کنند (جرجی زیدان ۱۳۹۴، ۴، ۱۲۰). همچنین حضرت دستور دادند که مسلمانان به نیازمندان تمام ادیان صدقه بدهند (تمیمی مغربی، ۲، ۴۶۰).

سیره اهل بیت پیامبر ﷺ نیز بر پایه همزیستی مسالمت‌آمیز با مخالفان دینی بوده است. شواهد زیادی را در زندگی آن بزرگواران می‌توان یافت که دلالت بر این مطلب می‌کند؛ از جمله

اینکه امیرمؤمنان علی علیه السلام در دوران حکومت خویش هنگامی که فرد سالخورده مسیحی را دیدند که گدایی می‌کند، دستور دادند که بیت‌المال مسلمانان برای رفع تنگدستی او هزینه شود (حر عاملی ۱۴۰۹، ۱۵، ۶۶).

یکی از محورهای مهمی که در ارتباط با همزیستی مسالمت‌آمیز در روایات بدان تأکید شده، بی‌تفاوت نبودن نسبت به ظلمی است که به غیرهم‌کیشان صورت می‌گیرد؛ چنان که امیرالمؤمنین علیه السلام در برابر غارت زن یهودی در سرزمین اسلامی ابراز تأسف کرده، فرمود: به من خبر رسیده که یکی از لشکریان ایشان (لشکریانی که از جانب معاویه برای غارت مردم عراق می‌آمدند و مراد در اینجا لشکری است که با فرماندهی سفیان بن عوف از قبیله بنی‌غامد به شهر انبار در سمت شرقی فرات حمله کرد و حسان بکری والی و حاکم آنجا را کشت) برزنی مسلمان و زنی از اهل ذمه (زن یهودی) وارد شده و خلخال و دست‌بند و گردن‌بندها و گوشواره‌های آن زن یهودی را می‌کنده و آن زن نمی‌توانسته از او ممانعت کند مگر آن که صدا به گریه و زاری بلند نموده و از خویشان خود کمک بطلبد، پس دشمنان (از این کارزار) با غنیمت و دارایی بسیار بازگشتند؛ در صورتی که به هیچ‌یک از آن‌ها زخمی نرسید و خونی از آن‌ها ریخته نشد، اگر مسلمانان از شنیدن این واقعه از حُزن و اندوه بمیرد بر او ملامت نیست، بلکه نزد من هم به مردن سزاوارتر است (نهج البلاغه، خطبه ۲۷).

رعایت اصول اخلاقی و همزیستی مسالمت‌آمیز با غیرمسلمانان از جانب معصومان علیهم السلام در موارد متعددی باعث اسلام آوردن مخالفان دینی شده است که به ذکر یک نمونه در این رابطه بسنده می‌کنیم:

امیرالمؤمنین علیه السلام با مردی غیرمسلمان هم‌سفر شد. آن مرد که حضرت را نمی‌شناخت از ایشان پرسید: ای بنده خدا! کجا می‌روی؟ امام فرمود: به کوفه می‌روم. چون به دوراهی رسیدند و مسیر جدا گشت، حضرت در مسیری که آن مرد می‌رفت با وی همراه شدند. مرد ذمی گفت: چرا با من می‌آیی؟ حضرت فرمود: این از آداب خوش‌سفری است که چون انسان از هم‌سفر خود جدا می‌شود، اندکی وی را مشایعت و بدرقه کند. پیامبر ما این‌گونه امر فرموده است. مرد غیرمسلمان پرسید: آیا پیامبرتان همین‌گونه فرمود؟ حضرت پاسخ دادند: بلی! آن مرد گفت: به راستی پیروان او به جهت رفتار کریمانه او از وی پیروی کردند، سپس من تو را گواه می‌گیرم که پیرو دین تو هستم؛ سپس با امیرالمؤمنین علیه السلام بازگشت و وقتی حضرت را شناخت، به دین اسلام شرفیاب شد (کلینی رازی ۱۴۰۷، ۲، ۶۷۰).

معصومان علیهم السلام پیروان خویش را از بدر رفتاری با مخالفان دینی برحذر می‌داشتند؛ چنان‌که نقل شده است که یکی از دوستان امام صادق علیه السلام به غلام سیاه‌پوستش و مادر او که غیرمسلمان بودند، توهین کرد و دشنام داد. امام با ناراحتی به او فرمود: فکر می‌کردم که تو اهل تقوا هستی،

چرا به او و مادرش دشنام می دهی؟ پاسخ داد: آن‌ها کافرند و قانون ازدواج ندارند و فرزندانشان زنازاده هستند. امام علیه السلام فرمود: هر قومی قانون و سنت ازدواج خاص خود را دارد و در عرف و سنت آنان درست است. سپس امام علیه السلام به او گفت از من دور شو و از آن پس با او معاشرت نکرد (کلینی رازی ۱۴۰۷، ۲، ۳۲۴).

همچنین امام صادق علیه السلام مسلمانان را نهی کرده است از اینکه یهودی یا نصرانی یا مجوسی را به امری متهم کنند که از آن اطلاع ندارند (تمیمی مغربی، ۲، ۴۶۰).

شواهد بسیار زیادی در سبک زندگی معصومان وجود دارد که دلالت بر همزیستی مسالمت آمیز با مخالفان دینی غیرحربی دارد و ما به جهت رعایت اختصار تنها به چند نمونه از این موارد اشاره کردیم.

۴) الگوی رفتاری همزیستی مسالمت آمیز با مخالفان مذهبی در سبک زندگی اسلامی

مذاهب اسلامی با وجود اختلافاتی که با یکدیگر دارند، همگی مسلمان و امت واحد هستند. چنان‌که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند:

مسلمان، به حق، برادر مسلمان است^۱ (العروسی الحویزی ۱۴۱۵، ۱، ۶۵۵).

و مسلمانان را امت واحد خوانده و فرمودند:

مسلمانان جدای از دیگر مردم، امتی واحد هستند^۲ (احمدی میانجی ۱۴۱۹، ۳، ۵۳).

بنابراین مقتضای رفتار مسالمت آمیز با مخالفان مذهبی بسیار بیشتر از مخالفان دینی است که در این بخش به الگوی رفتاری همزیستی مسالمت آمیز با مخالفان مذهبی در سبک زندگی اسلامی می پردازیم:

الف) پذیرش اسلام ظاهری مخالفان مذهبی

قرآن کریم دستور داده که تعامل مسلمانان بر اساس رعایت ظواهر اسلام و عدم جستجو از باطن و نیت‌ها باشد و می‌توان گفت که بسیاری از اختلافات موجود در بین مسلمانان، بر اثر رعایت نکردن این دستور مهم قرآن به وجود آمده است:

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، چون در راه خدا سفر می‌کنید [خوب] رسیدگی کنید و به کسی که نزد شما [اظهاراً] اسلام می‌کند مگوئید: تو مؤمن نیستی [تا بدین بهانه] متاع زندگی دنیا را بجوئید؛ چرا که غنیمت‌های فراوان نزد خداست (نساء، ۹۴).

۱. الْمُسْلِمُ أَخُ الْمُسْلِمِ حَقًّا.

۲. الْمُسْلِمُونَ أُمَّةٌ وَاحِدَةٌ مِنْ دُونِ النَّاسِ.

ب) رفتار مسالمت‌آمیز با مخالفان مذهبی

امام صادق علیه السلام به شیعیان فرمود:

ای گروه شیعه! شما به ما منسوبید، پس برای ما زینت باشید و مایه ننگ ما نباشید. چه مانعی هست که در میان مردم (اهل سنت) همانند یاران علی علیه السلام باشید، اگر مردی از آن یاران هم‌اکنون زنده بود، در قبیله خود پیشوا، مؤذن و امانتدار آنان بود. از بیمارانشان عیادت کنید و در تشییع جنازه‌هایشان حاضر شوید و در مساجد آن‌ها نماز بگزارید و آنان در کار خیر از شما پیشی نگیرند. به خدا سوگند شما از آن‌ها به کار نیک سزاوارتر هستید^۱ (طبرسی ۱۳۸۵، ۶۷).

ج) کتمان اسرار شیعیان در برابر مخالفان مذهبی

لازم است معارف حقه را در فرصت‌های مناسب، برای افرادی که پذیرش دارند، بیان کرده و از بازگو کردن حقایق در فرصت‌های نامناسب و در نزد مخالفان مذهبی که تحمل و قدرت درک آن حقایق را ندارد یا واکنش منفی در برابر این حقایق از خود نشان می‌دهند، پرهیز کنیم امام صادق علیه السلام به معلی بن خنیس فرمود:

ای معلی! امر ما را پوشیده بدار و آن را افشا نکن و هر کس که امر ما را کتمان کند، خدا او را در دنیا عزیز می‌گرداند و در آخرت نوری در میان چشمان او قرار می‌دهد که او را به سوی بهشت سوق دهد^۲ (حر عاملی ۹، ۱۴، ۱۶، ۲۱۰).

د) انکار عقاید فرقه‌های انحرافی

امام رضا علیه السلام فرمودند:

هرکس سخنی از فرقه صوفیه نزد او به میان آید و با زبان و دلش به انکارشان نپردازد از ما نیست و هرکس آن‌ها را انکار کند، گویی پیش روی پیامبر خدا صلی الله علیه و آله با کفار جهاد کرده است^۳ (قمی ۱۴۱۴، ۵، ۱۹۷).

در این روایت اشاره شده که اگر در شرایطی قرار گرفتیم که می‌توانیم با عقاید انحرافی مبارزه کنیم باید چنین کنیم و اگر شرایط فراهم نبود باید در دل از عقاید انحرافی تبری جوئیم. بدیهی است که تکلیف در زمان تقیه و در غیر زمان تقیه متفاوت است.

۱. يَا مَعْشَرَ الشَّيْعَةِ! إِنَّكُمْ قَدْ نَسِيتُمْ إِلَيْنَا، كُونُوا لَنَا زِينًا وَلَا تَكُونُوا عَلَيْنَا شِينًا، مَا يَمْتَعُكُمْ أَنْ تَكُونُوا مِثْلَ أَصْحَابِ عَلِيِّ رَضَوَانَ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي النَّاسِ إِنْ كَانَ الرَّجُلُ مِنْهُمْ لَيَكُونَ فِي الْقَبِيلَةِ فَيَكُونُ إِمَامَهُمْ وَمُؤَدِّئَهُمْ وَصَاحِبَ أَمَانَاتِهِمْ وَوَدَائِعِهِمْ غُودُوا مَرْضَاهُمْ وَأَشْهَدُوا جَنَائِزَهُمْ وَصَلُّوا فِي مَسَاجِدِهِمْ وَلَا تَسْبِقُواكُمْ إِلَى خَيْرٍ فَأَنْتُمْ وَاللَّهِ أَحَقُّ مِنْهُمْ بِهِ.

۲. يَا مَعْلَى! كُنْتُمْ أَمْرًا وَلَا تُدْعَى فِائَةٌ مِنْ كَتَمِ أَمْرِنَا وَلَمْ يُدْعَ أَعْزَةُ اللَّهِ فِي الدُّنْيَا وَجَعَلَهُ نُورًا تَبِينُ عَيْنِيهِ يَقُودُهُ إِلَى الْجَنَّةِ.

۳. مَنْ ذَكَرَ عِنْدَهُ الصُّوفِيَّةَ وَلَمْ يُنْكِرْهُمْ بِلِسَانِهِ وَقَلْبِهِ فَلَيْسَ مِنَّا وَمَنْ أَنْكَرَهُمْ فَكَأَنَّمَا جَاهَدَ الْكُفَّارَ بَيْنَ يَدَيِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ.

۵) علت تفاوت الگوی رفتاری همزیستی مسالمت آمیز با مخالفان دینی و مذهبی در سبک زندگی اسلامی

همزیستی مسالمت آمیز امری مطلوب و مورد تأکید اسلام در مواجهه با همه مخالفان غیرحربی است؛ با این وجود از مطالبی که تاکنون ذکر شد روشن گردید که الگوی رفتاری همزیستی مسالمت آمیز با مخالفان دینی تفاوت هایی با الگوی رفتاری همزیستی مسالمت آمیز با مخالفان مذهبی دارد که با تأمل در فرمایشات معصومان، علت این تفاوت ها روشن می گردد.

تشییع جنازه، عیادت مریض، پیشی گرفتن در سلام دادن به مسلمانان در همه مذاهب اسلامی امری مطلوب و مؤکد است. پیروان اهل بیت وقتی به این اصول اخلاقی پایبند باشند و به تشییع جنازه اموات مذاهب مختلف اسلامی بروند و به آنان سلام کنند و به عیادت بیماران آنان بروند، موجب جذب شدن مسلمانان به مکتب اهل بیت می گردد؛ ولی شرکت در مراسم مخالفان دینی ممکن است موجب تأثیرپذیری مسلمانان خصوصاً جوانان به فرهنگ و اعتقادات آنان گردد؛ لذا با وجود ضرورت همزیستی مسالمت آمیز با مخالفان دینی از نزدیک شدن به آنان نهی شده است و این مطلب را اندیشمندان اسلامی تحت عنوان برخورد محتاطانه با اهل کتاب یاد می کنند (جوادی آملی ۱۳۹۲، ۳۱۴).

نتیجه گیری

با توجه به مطالبی که در این مقاله ذکر گردید می توان به نتایج زیر دست یافت:

۱. دین اسلام به پیروان خویش دستور می دهد که با مخالفان دینی غیرمعاند همزیستی مسالمت آمیز داشته باشند و سبک زندگی معصومان علیهم السلام نیز شاهد این ادعا است.
۲. انسان ها به خاطر شهوات و جاه طلبی هایی که ناشی از ضعف ایمان است مرتکب گناہانی می شوند که کاملاً مغایر با تعالیم دینی آنها است و مسلمانان نیز از این قاعده مستثنی نیستند. کشته شدن نوّه پیامبر اسلام علیه السلام به دست کسانی که خود را مسلمان می نامیدند آن هم در ماه حرام، یکی از مصادیق بارز مغایرت سبک زندگی مسلمانان با تعالیم دینی است؛ بنابراین قتل عام مردم یمن در حملات عربستان سعودی و کشتار بی رحمانه مردم در کشورهای مختلف به دست گروه های تروریستی نظیر داعش نباید به تعالیم دین اسلام نسبت داده شود.
۳. هیچ مغایرتی میان آیات قرآن و سبک زندگی معصومان علیهم السلام دیده نمی شود و همه دستوراتی که در دین اسلام آمده، باید نمونه مجسم و عملی آن را در سبک زندگی معصومان علیهم السلام یافت. معیار رفتار و سیره معصومان علیهم السلام است؛ نه مسلمان افراطی ناآگاه از دستورات اسلام یا افراد مزدور اجانب که آگاهانه از دستورات اسلام سرپیچی می کنند.

۴. همزیستی مسالمت‌آمیز با مخالفان دینی، مشروط به اموری است که باید مسلمانان آنها را رعایت کنند تا همواره سربلند و دارای عزت باشند. مسلمانان باید تا جایی با مخالفان دینی همزیستی مسالمت‌آمیز داشته باشند که اولاً منجر به پیروی کردن از آنان نشود، ثانیاً سلطه غیرمسلمانان را در بر نداشته باشد و ثالثاً هیچ‌گاه نباید اسرار را به اجانب گفت. همزیستی مسالمت‌آمیز با مخالفان دینی باید محتاطانه باشد. تفاوت الگوی رفتاری همزیستی مسالمت‌آمیز با مخالفان مذهبی در مقایسه با مخالفان دینی این است که مسلمانان برادر یکدیگر خوانده شده‌اند و توصیه به شرکت در تشییع جنازه مردگان و عیادت از بیماران آنان شده است؛ برخلاف مخالفان دینی که توصیه شده در مراسم آنان شرکت نکنیم.

۵. مخالفان دینی اگر معاند باشند، هیچ‌گاه نمی‌توان با آنان همزیستی مسالمت‌آمیز را برقرار کرد؛ زیرا عناد و دشمنی چنین افرادی مانعی برای برقراری همزیستی مسالمت‌آمیز است. با این وجود دین اسلام اصول اخلاقی مواجهه با چنین افرادی را الزامی می‌داند؛ همچون عدم تعرض به کودکان و زنان و سالخورده‌گان و نبستن آب بر روی دشمن و مواردی که رعایت آن‌ها در سبک زندگی پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و سایر معصومان عَلَيْهِمُ السَّلَام دیده می‌شود.

منابع

* به جز قرآن کریم و نهج البلاغه

۱. ابن ابی جمهور، محمد بن علی احسانی. ۱۴۰۵. عوالی اللثالی العزیزیه فی الأحادیث الدینیة. تحقیق آقا مجتبی محمدی عراقی. قم: انتشارات سید الشهداء عَلَيْهِمُ السَّلَام.
۲. ابن هشام، عبدالملک. ۱۳۸۳. السیره النبویه. تحقیق مصطفی سقا و ابراهیم آبیاری و عبدالحفیظ شلیبی. بیروت: دار المعرفة.
۳. احمدی میانجی، علی. ۱۴۱۹. مکاتیب الرسول صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. قم: دار الحدیث.
۴. العروسی الحویزی، عبد علی بن جمعه ۱۴۱۵. تفسیر نور الثقلین. تحقیق سید هاشم رسولی محلاتی. قم: اسماعیلیان.
۵. امام. سید محمد ۱۳۹۷. شیوه‌های مواجهه با مخالفان در سبک زندگی پیامبر و اهل بیت صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. قم: مؤسسه فرهنگی هنری دین و معنویت آل یاسین.
۶. باقری، سمیه و لیلا محمدی بخش. ۱۳۹۲. اخلاق نظامی پیامبر در جنگ. مجله بصیرت و تربیت اسلامی. ۱۰ (۲۶)
۷. برزانو، لوئیجی و کارلو جنوا. سبک‌های زندگی و خرده‌فرهنگ‌ها. پیشینه و چشم‌انداز نوین. ترجمه امیر قربانی. ۱۳۹۹. قم: تیماس.
۸. تمیمی مغربی، قاضی نعمان. بی‌تا. دعائم الاسلام. تحقیق آصف فیضی. نشر دار المعارف.
۹. جرجی زیدان. تاریخ تمدن اسلام. ترجمه علی جواهر کلام. ۱۳۹۴. تهران: امیرکبیر.

۱۰. جوادی آملی، عبدالله. ۱۳۹۲. مفاتیح الحیاة. قم: مرکز نشر اسراء.
۱۱. حرعاملی، محمد بن حسن ۱۴۰۹. وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل البيت لإحياء التراث.
۱۲. دهخدا، علی اکبر. ۱۳۵۲. لغت نامه دهخدا. زیر نظر محمد معین و دکتر سید جعفر شهیدی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۳. راغب اصفهانی، عبدالقاسم حسین بن محمد. ۱۴۳۰. المفردات فی غریب القرآن. تحقیق ابراهیم شمس الدین. بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
۱۴. ساشادینا، عبدالعزیز. مبانی همزیستی اجتماعی در اسلام. ترجمه دکتر سید محمدرضا هاشمی ۱۳۸۶. قم: نشر ادیان.
۱۵. شریعتی، روح الله. ۱۳۸۱. حقوق و وظایف مسلمانان در جامعه اسلامی. قم: بوستان کتاب.
۱۶. شعبانی، حسن. ۱۳۸۵. مهارت های آموزشی و پرورشی روش ها و فنون تدریس. تهران: انتشارات سمت.
۱۷. صدوق، محمد بن علی. ۱۴۱۳. من لا یحضره الفقیه. تصحیح علی اکبر غفاری. چ سوم. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۱۸. طباطبایی، سید محمد حسین. ۱۳۶۳. المیزان. ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۹. طبرسی، علی بن حسن. ۱۳۸۵. مشکاة الانوار فی غرر الأخبار. چ دوم. نجف: کتابخانه حیدریه.
۲۰. عبدالمحمدی، حسین. ۱۳۹۱. تساهل و تسامح از دیدگاه قرآن و اهل بیت علیهم السلام. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۲۱. عمید، حسن. ۱۳۵۳. فرهنگ عمید. چ ۷. سازمان انتشارات جاویدان.
۲۲. فاضلی، محمد. ۱۳۸۲. مصرف و سبک زندگی. چ اول. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۲۳. فعالی، محمد تقی. ۱۳۹۶. مبانی سبک زندگی اسلامی. تهران: مؤسسه فرهنگی دین و معنویت آل یاسین.
۲۴. فیض الاسلام، سید علینقی. ۱۳۷۰. ترجمه و شرح نهج البلاغه. انتشارات فیض الاسلام.
۲۵. قطب الدین راوندی، سعید بن عبدالله. ۱۴۰۷. الدعوات. تحقیق سید محمد باقر موحد ابطحی. چ یکم. قم: مؤسسه امام مهدی علیه السلام.
۲۶. قمی، عباس. ۱۴۱۴. سفینه البحار و مدینه الحکم و الآثار. چ اول. قم: اسوه.
۲۷. کاویانی، محمد. ۱۳۹۱. سبک زندگی اسلامی و ابزار سنجش آن. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۲۸. کلینی رازی، محمد بن یعقوب. ۱۴۰۷. الکافی. تحقیق و تصحیح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۹. مجلسی، محمد باقر. ۱۴۰۳ق / ۱۹۸۳م. بحار الانوار لدرر أخبار ائمة الأطهار. چ دوم. بیروت: مؤسسة الوفاء.
۳۰. معین، محمد. ۱۳۸۶. فرهنگ فارسی معین. چ دوم. تهران: انتشارات ثامن.
۳۱. مکارم شیرازی، ناصر. ۱۳۷۴. تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
۳۲. نوری طبرسی، حسین. ۱۴۰۸. مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۳۳. واقدی، محمد بن عمر. ۱۴۰۹. المغازی. تحقیق مارسدن جونس. چ سوم. بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.